

SURNUNÄGIJAD (HINGENÄGIJAD) TÄNAPÄEVA UNGARIKÜLAS

Gábor Barna. Ungari, Budapest

Oma ettekandes (“Ungari hingenägija *halottlátó* ja hingenägemise ajaloolised juured”) VII soome-ugri kongressil Debrecenis püüdsin ma visandada surnunägemise ja surnunägijate ajaloolist algupära ja osiseid. Seekord keskendun ma elavale usule, lähiminekile ja tänapäeva surnunägemisele (hingenägemisele) ja surnunägijatele (hingenägijatele). Olen püüdnud leida neid vaimseid vajadusi, mis tekitavad ja säilitavad usku surnunägemisse, näidata psüühilisi tarbeid, mis sunnivad inimesi tunnustama surnunägijaid, ja lõpuks, uurida surnunägijate rolli kogukondades, kuhu nad kuuluvad, eeskätt ungari talupojaühiskonnas.

Surnunägemine ja surnunägijad ei ole päriselt minevik, kuna tuntuimad ja kuulsaimad surnunägijad elasid sajandivahetusel ja hiljem ning mõned elavad isegi tänapäeval. 1980. aastail tehti Domokos Moldováni juhendamisel film Jolán Vécseyst, kuulsaimast tänapäeva surnunägijast, kes elab väikeses Põhja-Ungari linnas Putnokis. (Kuigi film jäädvustas mitmeid huvitavaid detaile, oli see kahjuks määratud pigem kritiseerima kui mõistma seda fenomeni. Selle eesmärk polnud mõista surnunägija ja tema klientide motiive, vaid tagasi lükata ja häbimärgistada surnunägemine. Ideoloogilised ja teaduslikud vaidlused, mis leidsid aset pärast filmi näitamist, toetusid samale lähenemisele.)

Lähiminekile ja kaasaja rahvauskumustes on surnunägija kuju ja surnunägemise kujutelm tihedalt seotud surma, surnutekultuse ja hingedeusuga. Surnunägija tähtsaim funktsioon on saavutada kontakt surnu hingega ja olla vahetalitajaks elava ja surnu hinge vahel. Summeerides lühidalt surnunägijatesse puutuvat suulist traditsiooni, võime öelda järgmist. Rahvauskumuste kohaselt tuleb surnunägijate anne Jumalalt, seda ei saa õppida, vaid see saadakse passiivselt. Surnunägijad on oma tegevuse ja selle erilise ande jaoks valitud enne sündi. Nad (mehed või naised) saavad selle tarkuse transsi langedes ja pikemat või lühemat aega magades. Sel ajal siirduvad nende hinged teise ilma - taevasse, puhastustulle ja põrgusse. See juhtub ainult ajal, mil nad saavad täita oma vahendajafunktsiooni. Surnunägijad räägivad ainult neile, kes usuvad - nad suudavad mitteuskujad ära tunda ja saadavad need tagasi. Nad ei küsi tasu, kuid võtavad vastu annetusi. Neid peetakse sügavalt usklikeks inimesteks. Nad on alati elanud ja elavad veelgi eeskätt maa katoliiklikes piirkondades - Põhja-Ungaris, kus asuvad *palocid* (traditsiooniline etnograafiline grupp), ja Moldovas, idapoolseimas Rumeenias, kus elavad ungarlastest katoliiklased.

Paljudel surnunägijatel arvatakse olevat ka inimeste parandamise ja ettekuulutamise anne. Nende tegevuspiirkonna suurus oli ja on erinev, sageli tullakse nende juurde sadade kilomeetrite tagant. Teiselt poolt on nad omaenese väikeses kogukonnas sageli vähem tunnustatud kui mujal. Ilmselt on see "prohvetiefekt", et kogukonna liikmed suudavad vaevu taluda, kui üks nende hulgast teiste seast silma paistab ja keskmisest kõrgemale tõuseb.

Surnunägija külastamise otsene põhjus on tavaliselt surnu hinge ilmumine ja kummitamine või mingi sellega ühendatav kummaline juhtum. Sellistel juhtudel tuleb uurida, miks surnu hing ilmub, ning kõrvaldada kummitamise põhjus. Mõnel pool esines eriline teeleminekutseremoonia: kõigepealt mindi kalmistule ja kutsuti surnut või tema hinge endaga kaasa.

Möödunud sajandil oli kaks erinevat, kuid teineteist mõjutavat viisi ühenduse pidamiseks surnu hingega: 1) ülalmainitud surnunägijate vahendusel ja 2) erinevate spiritistlike seansside abil, seda eriti alates möödunud sajandi keskpaigast. Ilmselt pole kahe tee vahel teravat eraldusjoont. Võime rääkida püsivast vastastikusest mõjust, mis oli ka täiesti loomulik, kuna spiritistlik fenomen sai hästi tuntuks Ameerikasse ja tagasi rändamise ning ajakirjanduse kaudu ning levis laialdaselt nii küladest kui ka linnades sõdade ajal (1856. aasta Krimmi sõda, kaks maailmasõda). Pärast sõdu vähenes spiritismi populaarsus.

Võime järeldada, et usk surnunägemisse ja surnunägijaisse toetub kindlale veendumusele, et on olemas elu pärast surma. Seda usku mõjutasid üksikud XIX sajandi intellektuaalsed suundumused (ratsionalism) ja XX sajandi poliitika olemus (sotsialistlike režiimide karm antiklerikalism), kuid ei suutnud seda kaotada, vaid nõrgendasid veidi selle mõju mõnes ühiskonnakihi või -grupis. Surnunägijate külastamise põhjus seisneb kellegi surma tõttu kogukonnas tekkinud üsnagi keerulises konfliktiolukorras. Ühiskonna- (perekonna-, sugukonna-, laiema kogukonna) liikme kaotus toob alati kaasa valu ja tühjusetunnet, mis on täiesti loomulik ja mõistetav, või vastupidi, kergendust (pika kannatamise, piinarikka haiguse või hälvetega isiku surma korral). Kui keegi sureb, tuleb ümber korraldada isikutevahelised suhted kogukonnas, mis võib tekitada uusi vastuolusid, eriti siis, kui on tegemist orbude, leskede või pärandusega või kui inimene suri vägivaldset surma. Surnu ja elavate vahekord võib jääda ebamääraseks ka leinakombestiku tõttu. Kas ikka tehti kõik traditsiooni ja üldlevinud normide kohaselt? Enamusel juhtudel on see surnunägija külastamise ainus põhjus. Surnunägijad vastavad abiotsijate küsimustele, kes saanud nõuandeid ja juhtnööre järgides võtavad samuti aktiivselt osa konflikti lahendamisest. Tegelikult vastutavad just surnunägija kliendid surnu tüüpiliste soovide eduka täitmise eest: nad lasevad pidada surnumissasid, paluvad surnu eest ja hooldavad kalmu. Surnunägijat külastades pärivad inimesed tavaliselt hinge surmajärgse elu üle: nad tahavad teada, kas kadunu on rahul matuste ja

leinamise käiguga, kas tal on mingeid soove ja miks ta hing ei saa rahu puhata.

Surnunägija poolt edastatud sõnumid annavad tunnistust sellest, mil määral säilitatakse antud kogukonnas surnutekultuse üldiselt omaks võetud ja kohustuslikke norme ning vastavad küsimusele, kas neid on täielikult täidetud või on mõnda rikutud või unustatud. Mitmes piirkonnas on surnunägija külastamine ise surnutekultuse tähtis osa, leinatseremoonia kohustuslik lõpp.

Mitmed lood kinnitavad, et surnunägija räägib ainult neile, kes teda usuvad, st ta võib omaks võtta vaid inimesi, kes elavad kooskõlas samade kultuurinormidega, käituvad ja mõtlevad samuti kui ta ise, evides sama väärtusteskaalat. Nõnda on just Putnoki kuulsa naissurnunägija kohta öeldud, et ta pole kasutanud oma roosikrantsi ega kuuldavalt palvetanud kommunistide ega ateistide juuresolekul. Kui süsteem, mis koosneb surnunägijast, kogukonnast, traditsioonilistest normidest ja surnutekultusest kui viimase osast, peaks mingis punktis katkema, võib surnunägimine kui niisugune kaduda. Kindlasti võib see juhtuda surnunägijate surma korral, kuna nende vägi pole pärandatav. Loomulikult mõjutavad traditsioonilisi norme, väärtusteskaalat ja isegi kogukondade uskumusi ka muutused ühiskonnas, migratsioon või mõni muu põhjus.

Vastavalt pärimusteadetele iseloomustab surnunägijaid sügav religioosus. See asjaolu on ilmselt õigustuseks neid kiriku keelust hoolimata külastavatele inimestele. Kuigi see keeld on alati olnud üsna karm, on kirik ise kaasa aidanud uskumuste säilimisele, õhutades jumalateenistusest osavõtjaid tellima missasid surnu hingerahu ja päästmise heaks, palvetama tema eest ja süütama talle küünlaid või minema palverännakule mõnda pühasse paika. Kõik see toetub religioossele dogmale, et elavatel on õigus teha lepitust surnute lunastamiseks. Harras austus surnunägijate vastu põhjustas neid külastanud inimeste õigeksmõistmist või eneseõigustamist. Religioossete gruppide ja tseremooniate organisaatorite ja juhtidena, sageli isegi palvete autorite, psalmide komponeerijate või kantoritena mängisid nad tähtsat osa kogukonna elus.

Rääkides oma visiitidest surnunägijate juurde, kasutavad inimesed kindlate suuliste žanrite (fabulaat, memoraat jne) üldisi malle, kandes nõnda oma isiklikud elamused üle teisele tasandile. Sel kombel tugevnevad suulise traditsiooni mõned elemendid ja peajooned, mis pärandatakse järeltulijatele ilma üksikute erakordsete detailideta. Nii muutuvad individuaalsed kogemused kollektiivseks traditsiooniks. Oma tegevuse ja konfliktide lahendamise võime põhjal võib surnunägijaid õigustatult pidada hingearstideks. Seepärast on täiesti mõistetav, et paljudes kohtades usuti ja usutakse, et neil on erilised ravimise ja ennustamise võimed. Mõned neist ravisid tõesti, kuid iial polnud see muu kui psühhoteraapia, ükskõik mis haigusega oli tegemist.

Usk surnunägemisse ja surnunägijaisse säilib tõenäoliselt veel mõnda aega

tänu selliste inimeste olemasolule, kes usuvad nüüd ja edaspidi vaime, hingi ja teist ilma ning seetõttu, et kultuurikonflikte tuleb alati ette ja siis vajatakse mingit mehhanismi nende lahendamiseks.

Tõlkis Eha Viluoja

Valitud kirjandus

1. Bálint, S. Egy magyar szentember. Orosz István önéletraja. (Ungari püramees. István Oroszi autobiograafia.) Budapest, 1941.
2. Barna, G. Halottlátók Borsodban. (Borsodi krahvkonna surnunägijad.) In: A Miskolci Herman Ottó Muzeum Közleményei 12. Miskolc, 1973, s 109-113.
3. Barna, G. Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. (Hortobágy'i piirkonna rahvausund ja rahvakombed.) Budapest, 1979.
4. Barna, G. Totenseher im ungarischen Volksglauben. In: Műveltség és Hagomány XX. Debrecen, 1981, s 177-189.
5. Barna, G. Mészáros Mihály, a csépai halottlátó. (Csépa surnunägija Mihály Mészáros.) In: Csépa, tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből. Red Gábor Barna. Eger-Szolnok, 1982, s 335-362.
6. Czövek, J. Halottlátók a magyar néphagyományban. (Surnunägijad ungari rahva-traditsioonis.) Debrecen, 1987.
7. Pócs, É. A falu hiedelemvilágának összetevői. (Nogradsipeki küla usundisüsteemi elemendid.) In: Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak magyarországi falu mai folklórjáról. Red A. Szemerkenyi. Budapest, 1980, s 269-358.

MUUSIKA LÕUNAUDMURTIDE TRADITSIOONILISTE USKUMUSTE SÛSTEMIS

Jelena Boikova. Venemaa, Perm

Udmurdid kuuluvad nende väheste Euroopa rahvaste hulka, kelle elustiilis on säilinud mõned muistsele sugukonnajaotusele omased jooned. Asjatundjate hinnangul võib loetleda kuni 70 udmurdi sugukonda, mis on ajaloo käigus üksteisega segunenud. Jälgi sugukonnasüsteemist võib täheldada asustuses - *võlide* ("sekundaarsete sugukonnapesade", kui kasutada udmurdi murdeuurija Atamanovi terminoloogiat) moodustumises, samuti iidsete paganlike riituste iseärasustes. Udmurdid pöörati ristiuskus võrdlemisi hiljuti - kaks-kolm sajandit tagasi, ja Udmurtia lõunaosas on veel praegugi mõned "ristimata" külad.